

Irodalomtörténeti jelenségek

A XIX. századi magyar irodalom

Bori Imre

I.

Az irodalomtörténetírás próbaköve a XIX. század magyar irodalmának értékelése, s nem véletlenül. A régi magyar irodalom csupán egy-egy alkotásban, névben él a mai ember tudatában, de a múlt század magyar irodalma eszméiben, formáiban, nyelvében, stilisztikájában, kérdésfeltevésében még ma is elevenen hat. Nem halott irodalom, mint az őt megelőző századoké. A XX. század embere nem mérte és nem méri le viszonyát Balassihoz, Szkárosihoz vagy Galeottóhoz, de állást kell foglalnia Besse nyelvével, Csokonaival, Kazinczyval, Kölcseyvel, Berzsenyivel, Vörösmartyval, Petőfivel, Arany Jánossal, vagy Jókaival szemben. A régi magyar irodalom közvetlenül hatást nem gyakorolt ránk, múlt századi irodalmunk hatásaira azonban lépten-nyomon rádőbbenünk: Petőfi például elevenebbül él, mint valaha is a múltban, a jelen irodalmának problémái bújósdi

játszva ehhez az irodalomhoz való viszonyulásban mérköznek meg egymással. A régi magyar irodalom ezért csak *irodalomtörténeti* kérdés, a XIX. század irodalma *irodalmi* kérdés is.

Az irodalomtörténetírás, a XIX. századdal foglalkozva, Janus-arcúvá válik: egyik szemét mindig a jelenen tartja, s így, ennek az irodalomnak a különben is bonyolult, ellentmondásokkal teli problematikája még inkább megnehezíti az irodalomtörténész munkáját. A magyar irodalom fejlődésében nincsenek egyértelmű korok: kezdeti szakaszaiban nem magyar nyelvű, s túlnyomóan vallási színezetű, a XVI. század a nagy kezdemények önmagukba roskadásának a korszaka is, a XIX. század pedig a polgárosodás, a nemzetivé válás forrongásaiban alakulva, magában viseli nemcsak a polgári ideológiák elemeikben korlátolt voltát, hanem a magyar társadalmi talaj polgárosodni képtelen, feudális jellegének a hatásait is. Az irodalom történéskének annyi elemmel,

széthúzó, egymásnak ellentmondó háttással és törekvéssel kell megbirkóznia, annyi problémán kell egyszerre személt tartania, hogy akaratlanul is figyelmen kívül hagy döntőnek mutakkozó jelenségeket nemcsak a kor egyes szakaszainak értékelésében, hanem egy-egy író életművének felmérésében is. Nem lehet szinte egyetlen fejlődési szakaszt sem megnyugtatóan lezárni, mert ezek a határok írói életműveket metszenek ketté, az uralkodó eszmék tovább élnek anélkül, hogy egyszer is kiforrva, a maguk teljességében megmutatkozhattak volna. Lapangó kórok módjára tartják lázban a XIX. század magyar íróit a kor uralkodó eszméi, de nem mutatkozik remény arra, hogy ebben a korszakban el is jutnak a kifejelet szakaszába. Minden nemzedéknek újra kell kezdenie a munkát, ugyanazokkal a kérdésekkel kell megbirkóznia, leszámolnia. A feudalizmus és a polgárosodás eszméi mutatkoznak meg nemcsak Beszenyeiek életművében, ami rendjén is lenne, hanem Kölcseynél, Vörösmartynál, majd Petőfinél, a századvég irodalmában, azután Adynál is, hogy vele a XX. század irodalma is megfertőződjön az örökségül kapott megoldatlan problémáktól. A XIX. század magyar irodalma az újrakezdések irodalma, az írói életművek drámák, amelyeknek hiányzik a fináléja, az egymást váltó nemzedékek, Sziszüphoszként a csúcson hitt követ újra és újra a hegy lábánál találják.

A XX. század irodalomtörténésezi s külön az 1945 utániak, a múlt századot nemzeti galériaként örökölték. A szobrokat egy Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt faragták, s ha a Nyugat-nemzedék, majd pedig a két háború közének irodalomtörténete meg is kezdte a szoborrombolást (Vörösmarty, Petőfi, Berzsenyi), eredményt felmutatni nem tudott. Joggal várhatjuk tehát, hogy az elmúlt tíz esztendő magyar irodalomtörténetírása a XIX. századi magyar irodalom lárvaarcát lefejtve, igazabb képet rajzol róla, kitapogatja a fejlődés igazi gócait, megnyugtatóan mutatja be fejlődését, felméri az írói életműveket, megtalálja a helyes arányokat, s biztos kalauzunk lesz a kor ellentmondásaiban, kezdeményeiben, törekvéseiben. Nemcsak letörli a port az írói „szobrok-ról”, hanem újakat is farag — egy szóval: újra értékeli az egész korszakot.

A magyar irodalomtörténetírás, lévén az irodalomtörténet jellegzetesen polgári szülemény, együtt nőtt a múlt század irodalmával: Vörösmarty mellett ott állt Toldy Ferenc, és Arany János Gyulai Pál foglya. Így a mai kor irodalomtörténeti munkásának önön eredetével is le kell számolnia, nem rajzolhat tárgyilagos képet a korról, ha önmagát is meg nem tisztítja azoktól a vonásoktól, amelyeket a kor írói is magukon viseltek. A XIX. század irodalmában, tehát irodalomtörténetében is, a nacionalizmus az uralkodó vonás, s éppen ezzel jelentkezik a legnagyobb probléma, amit egyetlen előző korszak sem tudott megoldani: a nacionalizmusról nacionalizmus nélkül beszélni. Újabbán értesültünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete az elmúlt évben vitát rendezett erről a kérdésről. (Az előadások és a hozzászólások szövegét, sajnós, még nem sikerült megszerezniünk.) Nem kétséges: nehéz a munka és sok az előítélet, sok az akadály, de ez a mutatója annak, hogy a magyar irodalomtörténetírás fejlődésképes és tud-e haladni.

II.

Szemlélődésünket az időrend betartásával is a kutatások egy nagyon felendült szakaszával kell kezdenünk: a magyar felvilágosodás irodalmával. Az elmúlt évszázadban ez a fejlődési szakasz volt leginkább elhanyagolva, s itt mutatkozik a munka legnagyobb és legérdekesebb fejezete is. Az új magyar irodalom születésének korszaka az eddigi irodalomtörténeti interpretációkban elveszett a magyaros, deákos, franciás iskolák felsorolásában, vagy kimerült a nyelvújítás nyelvi jegeinek felmutatásában, s legjobb esetben szövegkiadásokban, vagy írói életművek sok hibával történő bemutatásában. Az újabb kutatásoknak szinte állandó területévé vált ez a korszak, a megelőző kor mostoha viszonyulása után, hiszen az elmúlt kórok még addig sem jutottak el, hogy az új magyar irodalom kezdetén álló Beszenyei műveit kiadják, hogy Kazinczy levelezésén kívül eredeti prózai alkotásait is publikálják, hogy a magyar jakobinusok iratait összegyűjtésék. Ha van adóssága törleszteni a magyar irodalomtörténetírásnak, akkor éppen a felvilágosodás korára vonatkozóan mutatkozik a legnagyobb hi-

ány, itt a legsürgösebb a munka: részletkutatás, szövegkiadás, összefoglalás terén egyaránt.

S valóban, a magyar irodalomtörténetírás, mintha pótolni igyekezne elődei mulasztásait. A munkálatok sorát Waldapfel József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* című, összefoglaló műve nyitja meg (II. kiadás. Bp. 1957.). Elsőnek igyekszik rendet teremteni abban a zűrzavarban, ami e korszak értékelésében, az ekkor élt írók helyének kijelölésében mutatkozott. Waldapfel egységes folyamatként mutatja be a XVIII. század végén keletkezett, a magyar jakobinusok mozgalmában kicsúcsosodott, és a XIX. század első évtizedeiben is élő törekvések történetét. Waldapfel a felvilágosodás eszméiben találta meg azt a fonalat, amely végighúzódik e kor íróinak életművén, a polgárosodás gondolatát helyezi vizsgálódásainak előterébe, nem pedig a stílust, az idegen hatásokat, mint előtte az e korszakkal foglalkozók tették. S így az eddig összeegyeztethetetlennek hitt írói törekvések rendbe álltak, a korszak áttekinthetővé vált, az írók a maguk helyére kerültek. A felvilágosodás, amely a múlt irodalomtörténetében „sötét” korszak volt, most teljes fényfelragyog. Könyve fejezeteiben (Felvilágosodás és nemzeti mozgalom, A nemesi ellenállás és az irodalom, Nyelvművelés és irodalmi élet, Nyelv és formaújítás, Felvilágosodás és szentimentalizmus. Rokokómaradványok, Realista tendenciák, Harc a reakció ellen, A jakobinus-mozgalom írói) az első, ha nem is teljes és megnyugtató, térképét kapjuk ennek a korszaknak, írói arcképeiben pedig (Bessenyei György, Batsányi János, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály) olyan vonásokat mutat fel, amelyeket eddig nem láthattunk.

Műve azonban magán viseli az úttörés minden hibáját is. Ha az előző korok irodalomtörténetírása a stílusvizsgálat és a nyelvújítás nyelvtudományi vizsgálatában veszett el, és elhanyagolta a kor eszméinek a vizsgálatát, csak stílustörekvéseket és formai kísérleteket látott ott, ahol eszmei újdonságok is jelentkeztek, Waldapfel ebben a művében, mintegy ellensúlyozni akarva elődei hibáit, legtöbbször megelégszik az eszmék hatásainak vizsgálatával, és így mintha a kor eszmei-politikai történetét írta volna meg, s nem figyelt volna kellően az

eszmék és stílus paralellizmusaira, arra, hogy sokszor a politikai törekvések alakoskodnak, álarcban jelennek meg, (nyelv és stílus, versformák), és így a tudatosodásnak olyan fokát mutatja ki, amely a kor írói ösztönében élt inkább, mint felfogottan értelmében, és az írókból literátorok helyett politikai munkásokat formált. Csokonai Tempefői című drámájáról például ebben a szellemben írott összefoglalást találunk: „Tempefőiben rendkívül széles, sokoldalú képet kapunk a világba jutott feudalizmus egész rendszeréről, látszólag csak az irodalom helyzetének szempontjából, csupán értelmiségi szemzőből nézve. Mégis, az egész rothadó magyar feudalizmus igen éles plebejus kritikája ez. Révai József szerint »Csokonai plebejus költészetének egyik legértetebb alkotása«. Csokonai zseniális költő volt, de aligha hihető, hogy az eszmék és világnézet bonyolult kérdései már 1793-ban, a dráma megformálása idején, a kort megszegyenyítő élességgel nyilvánulhattak volna meg művében. Szókinca a politikai szótár szavaiból származik, ott is a modern politikai élet terminológiáját használja, ahol irodalmi kategóriákkal kellene dolgoznia. Nem akarjuk tagadni az irodalom és a társadalmi fejlődés kapcsolatát, meg kell azonban állapítanunk, hogy e kapcsolatok ellenére az irodalomnak létező „önelvűsége” is fennáll, és hogy Waldapfel éppen ennek határait mosta el könyvében. Ha nem is tisztázta a korrall kapcsolatban felmerülő irodalom-fejlődési kérdéseket kellő mértékben, a tisztábban látást mindenestre elősegítette, és így fölöttébb hasznos munkát végzett.

A felvilágosodás korával foglalkozó összefoglaló jellegű mű kevés született. Waldapfel könyvén kívül meg kell említenünk Weber Antal könyvét (*A magyar regény kezdetei*. Bp. 1959.), amely árnyalt elemzéseivel tűnik ki. A magyar regény kezdeteit vizsgálva a szerző a magyar próza XIX. századi alakulását kíséri figyelemmel egészen a szabadságharcig. Annál inkább üdvözlőnk kell Weber kísérletét, mert olyan műfaj életét vizsgálja, amely szinte máig sem tudott olyan értéket létrehozni, mint a líra. Bessenyei kezdeményei, Kármán alkotása, Kazinczy naplói ugyan jelzik a próza igényét, de egyetlen író sem tudott, egészen Eötvös József regényeinek megjelenéséig valóban maradandót, az irodalomtörténet keretét túlnövő alko-

tást létrehozni. Az eposz és a regény párviadala az egész múlt század magyar irodalmán végighúzódik, mint ahogy a novella és az anekdóta is egy évszázadon át vívja a maga harcát. Nem véletlen, hogy az eposz és az anekdóta győz, és hogy még Adynál is a verses regény gondolata kísért. Weber Antal könyve nem problémafelvetésének élességével, hanem az alkotások jellemzésével tűnik ki, stílusa pedig messze elkerüli az értekező stílusnak az irodalomtörténetben újonnan meghonosodott szárazságát. A magyar regényírás „lemaradásának” okairól nem tájékozódhatunk ugyan könyvből, de egy-egy korabeli regényről, beszélyről szép sorokat olvashatunk Webernek már-már a szépirodalommal kacérkodó megfogalmazásában. Íme Jósika Miklós Abafijának jellemzése: „Az Abafi új korszakot nyitó sikere tehát azokból a sajátosságokból magyarázható, amelyek a történelem érdekes és hatásos művészi érzékeltetésében nyilatkoznak meg, a magyar olvasó óhajainak, vágyainak és a történeti témájú költeményeken nevelkedett ízlésének megfelelő formában, valamint a regény konstrukciójában és jellemeinek rajzában feltűnő valódi és modern értelemben vett regényszerűség indokolja az eddig e műfajban példátlan népszerűségét. Az Abafi világosan kivehető, kerekded szerkezete, az itt érvényesülő művészi takarékoság, az átgondolt, egységes történet okozza, hogy Jósika későbbi műveinél ez a munka értékesebb, máig is legjobb regénye.”

Figyelmet érdemel még a nyelvtudomány munkásainak e korszakkal foglalkozó két nagy összefoglalása is. Gáldi László a szótárirodalmat vizsgálja (*A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp., 1957.), Benkő Lóránd pedig a magyar irodalmi írásbeliséget, a magyar irodalmi nyelv kialakulásának nyelvi problematikáját tárgyalja művében (*A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Bp., 1960.). S ha már az összefoglalásokat vesszük számba, meg kell említenünk Benda Kálmán hasznos kiadványát is (*A magyar jakobinusok*. Bp., 1957.), amelyben a jakobinus-mozgalom jellemző és fontos szövegeit adja közre a nagyközönségnek. Ugyancsak Benda Kálmán gondozásában három vaskos kötetben jelentek meg a magyar jakobinusok iratai (*A Magyar Jakobinusok Iratai*.

I-III. Bp., 1952-1957.), és így először több mint százötven év után, betekintést nyerhetünk a magyarországi forradalmi értelmiség eszmevilágába, amelyben a kor legkiválóbb elméinek törekvései nyilatkoznak meg. A jakobinizmus kísértete nem hagyta nyugton a magyar uralkodó osztályokat s az osztrák császári udvart sem. Tilalmak védtek ezeket az iratokat a nagyközönségtől, s még az 1910-es években is miniszteri engedély kellett az ártatlanabbnak látszó iratok megtekintéséhez is! A hamisítás, amely bevonta és eltakarta e mozgalom igazi jellegét, csak ezeknek az iratoknak a napfényre kerülésével mutatkozhatott meg valódi arányaiban, s hisszük, hogy hamarosan megismerkedhetünk az újabb elemzések, bűvárkodások eredményeivel a magyar irodalomban is oly nagy szerepet játszó mozgalommal kapcsolatban, hisz majdnem minden jelentősebb korabeli író jakobinus volt, vagy rokonszenvezett eszméikkel, forradalmiságukat pedig Kölcsey Rebbelis versén át egészen Adyig kísérhetjük.

III.

Az egyes írókkal foglalkozó tanulmányok, kiadványok nagy száma keletkezett az elmúlt évtizedben. Besenyeinek például két életrajza is született (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp., 1951. és Szauder József: *Bessenyei*. Bp., 1953) és egy válogatott művek jellegű kiadvány sietett Besenyei életművének oly mostohán kezelt publikálása elé (*Bessenyei György válogatott művei*. Bp., 1953. Sajtó alá rendezte Szauder József).

Gálos Rezső az említett Besenyei-életrajzon kívül megírta még Kármán József és Szentjóni Szabó László életrajzát is (Gálos Rezső: *Kármán József*. Bp., 1954. és *Szentjóni Szabó László*. Bp., 1955.), és velük mintegy betetőzte azt a nagy vállalkozását, amit még a századfordulón kezdett meg a felvilágosodás korának tanulmányozásával, szövegeinek kiadásával. A magyar irodalomtörténetírás nem szívesen foglalkozott ezzel a korszakkal, a polgári tudósok nem néztek örömmel szembe önnön osztályideológiájuk legradikálisabb megnyilvánulásával Magyarországon, a magyar feudalizmus vitalitása pedig

nemcsak hogy nem tartotta szükségesnek e kor tanulmányozását, hanem igyekezett elnyomni minden olyan kezdeményt is, amely ezt a korszakot és e korszak természetét nagynak, jelentősnek mutatta be. Gálos Rezsőnek is a korszellem ellen kellett küzdenie a múltban, s amikor kutatásai eredményeit szabadabban értékesíthette volna, kihullott kezéből a toll, Szentjóbiról szóló monográfiáját már nem tudta befejezni. Gálos Kármán-könyvének legfőbb erőssége, hogy adatok apró korrekcióival, egy-egy szellemes és erudícióval teli párhuzam felvillantásával Kármán életének és művének homályába világít be. Kármán élete és művei sokat foglalkoztatták Gálost is, a múlt század tudósait is. Kevés adatot ismerünk életére vonatkozóan, halála körülményeit máig sem tisztázták megnyugtatóan, műveit a stíluskritika segítségével bányászták ki Kármán folyóirata, az *Uránia* lapjairól. Az egyes írások szerzősége körül még mindig kopját törnek a filológusok. Gálos ehhez a kérdéshez szolgáltatt nem egy adatot, s tisztáz problémákat. Könyvében a maga helyére állítja az író Markovicsné iránt érzett vonzalmát is. Az irodalomtörténészek túlzott jelentőséget tulajdonítottak ennek a szerelemnek. Gálos kimutatja, hogy „e szerelem jelentőségét mindig túlozták. Kármán életének egy öthónapos szakasza az egész. Egy 19-20 éves ifjút a véletlen úgyszólván megajándékozta egy fiatal, művelt, szép szalmaözvegy szerelmével, s ez kellemessé, izgalmassá teszi, gyönyörűségekkel tölti be a néhány hónapot...”, s hogy ez csak epizódot volt az író életében. Könyve más helyein szellemes utalásokkal világítja meg Kármán gondolatait. Ilyen például, amikor a *Nemzet* csinosodása című tanulmányának egyes gondolataiban Petőfi *A XIX. század költői* című versének gondolatai ősképe ismer.

Szentjóbi Szabó László mintha máig sem foglalta volna el méltó helyén a magyar irodalom fejlődésében. Erre utal Gálos vázlatosan megírt monográfiája is. Szentjóbi munkássága ugyanis sok szempontból úttörő jelentőségű volt: talán az ő életművében mozdult meg először az új magyar irodalom gazdag műfaji igénye, nála bukkannak fel azok a jellegzetességek, amelyek az egész XIX. századot jellemzik majd többé-kevésbé. Verseinek népies hangja, nyelvének bája, természetérzése Csokonai előtt jár, történelmi regény-

kísérlete a történelmi-lélektani regényíráshoz mutat utat, drámafordítása, majd eredeti drámái alkotása pedig a romantika dráma-igényét idézi, s Mohácson jártában a magyar irodalom egyik kedvenc motívumának ad kézzelfoghatóan is súlyt és hangot. Sajnálunk kell, hogy Gálos halála megakadályozta e monográfia végső megformálását, de így is felhívja a figyelmet a méltatlanul feledésbe merült költői életműre.

Csokonai, bár nagyra nőtt a magyar irodalomtörténészek szemében, mégsem került a kor kutatói érdeklődésének középpontjába. Életrajza, új, még nem készült, s a részlettanulmányok sem kielégítőek. Megjelentették ugyan újra Domby Márton *Csokonai élete* című forrásértékű művét (Bp., 1955.), és ezzel hozzáférhetővé tették a Csokonai-rajongó debreceni kollégista 1817-ben megjelent életrajzát, Pukánszky Kádár Jolán az *Irodalomtörténeti Füzetek* 5. számát drámaírói munkássága elemzésének szenteli, (*A drámaíró Csokonai*. Bp., 1956.), de átfogó értékelés nem született. Egyetlen nagy jelentőségű vállalkozásról számolhatunk be csupán, s ez forráskiadvány. A *Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai* 1. köteteként megjelentek *Csokonai emlékek* címmel a Csokonai életére, munkásságára vonatkozó dokumentumok. (Bp., 1960.). A több mint 600 oldalas kötet először közli Csokonai kollégiumi pörének teljes anyagát, a Csokonaihoz írott leveleket, Csokonai iskolai pályájának más dokumentumait, Csokonai anyjának levelezését, a kortársak feljegyzéseit a költőről, az irodalomkritika első reagálásait, a halála után lezajlott viták anyagát, Kazinczy levelezését Csokonaival és Csokonairól és Csokonai anekdotákat és legendákat. Ezzel a teljességgel a kötet a Csokonai-kutatások nélkülözhetetlen forrásává vált, mert a szétszórt adatokat egybegyűjtve, értékelve, megkönnyíti a további kutatást. Csokonai Vitéz Mihály összes verseinek kiadásával pedig, az eddigi kiadásoktól eltérően, megszületett a régen várt időrendi verskiadás is (Bp., 1956., I-II. kötet. Gondozta Vargha Balázs), és így Csokonai fejlődése világosabban kitapintható, mert a versek keletkezésük sorrendjében olvashatók, nem pedig kötetekbe gyűjtve, úgyhogy az időrendre nem mutattak.

Kazinczy ismét az érdeklődés középpontjába került. Szauder József egy kis monográfiányi bevezetővel két kötet-

ben kiadta válogatott műveit (Bp., 1960., I-II. kötet), és ezzel a széphalmi vezér életművének legértékesebb része került újra a közönség elé. Itt jelentek meg először teljes szövegükben Kazinczy memoárjai (*Pályám emlékezete*) és naplója (*Fogságom naplója*), amelynek révén Kazinczyban nemcsak az irodalmi vezért, a fordításirodalom propagátorát és a nyelvújítás vezérét tartjuk a legértékesebbnek, hanem a szépirot, az eredeti alkotót is. Amiben az elmúlt korok nagyra tartották, az ma már megkopott, fényvesztett — fordításai. Eredeti prózája azonban csak most kezd ragyogni, s csak most látjuk, hogy éppen Kazinczy a méltó folytatója annak az önéletrajz-irodalomnak, amely a XVII. és XVIII. század Erdélyében oly nagy alkotásokat teremtett. Szauder József megrajzolta Kazinczy pályaképét is az említett kiadvány bevezetőjében, s nem mindig sikerrel birkózott meg a szerteágazó, sok szempontot követelő életművel. Míg Kazinczy fiatalkorának rajza teljességgel tűnik ki, szabadkőműves és jakobinista kapcsolatai sok eddig elhallgatott részlettel gazdagodnak, addig az öregedő, a vezérségből kihulló Kazinczy képe már nagyon vázlatos. és inkább tartalmi ismertetés, mint értékelő rajz. A jakobinus eszmék hevítette fiatalság Kazinczynál is, többi kortársánál is „folt volt az életraizon”, a kutatók, hacsak tehetnék, nem beszéltek erről a korról, s így ma már felfedezés számba megy, ha az elhallgatott okmányok fényében egy-egy frói arcél új vonásokat kap. Kazinczy fiatalkora is ebben a mesterséges korban látszott csupán eddig. Szabadkőműves kapcsolatait vagy elhallgatták, vagy csökkentették jelentőségét, ma már tudjuk, hogy Kazinczy, megfélemlítve ugyan a börtönben, de élete végéig vallotta és magáénak tudta ifiúsága szép eszméit. Szauder hő válogatásában éppen ezt az életszakaszt világítja meg Kazinczy szövegeivel: kiadja például Kazinczy folvóiratának, az *Ornheus*nak legértékesebb darabait is. Ilven munkát végzett az a munkaközösség is, amely Váczy János nagyszabású működését folytatandó, kiadta Kazinczy levelezésének 23. (Második pótkötet) kötetét az 1927 óta előkerült levelekből. Nem véletlen, hogy a szabadkőműves Kazinczy levelei, köztük a Hajnóczyhoz írottak, itt jelennek meg először, eddig fel sem bukkantak (Bp., 1960.).

Szauder József másik nagy vállalkozása Kölcsey összes műveinek sajtó alá rendezése (Bp., 1960., I-III. kötet), s ezzel a kritikai kiadás előkészítő munkálatait is megkezdte, valamint megírta a költő életrajzát is (Bp., 1955.). Ha szövegkiadásáról csak szépet mondhatunk, annál inkább hibázathatjuk monográfiáját, amely részleteiben ugyan tartalmaz érdekes szempontokat, de egészében elhibázott s szolgai munka, hiszen maga írja kötete jegyzetében: „Kölcsey-életrajzomban Révai elvi szempontjaiból igyekeztem az időrendben kifejlő műnek elemzését adni...” Révai József tanulmányában előbbre vitte ugyan Kölcsey ellentmondásos életművének a megértését, a költő elhelyezését a magyar irodalom fejlődésében, de nem oldotta meg véglegesen szempontjaival a Kölcsey-kérdést. Szauder sem tudott megszabadulni a Hymnusz Kölcseyének díszmagyaros szobrától, s megelégszik azzal, hogy az elmúlt korok Kölcsey-képén a felvilágosodás eszméinek erősebb hangsúlyozásával vastagabban meghúzzon egy-egy halvány vonást. Révai az 1930-as években a napi politikai szükségleteknek megfelelően rajzolta meg Kölcsey alakját említett tanulmányában, s mintha nem változott volna a világ azóta, Szauder az ötvenes években is átveszi Révai akkor talán szükséges megállapításait.

Vargha Balázs Berzsenyiről írott könyvében előfőzetekkel számol le (Vargha Balázs: *Berzsenyi*. Bp., 1959.). Berzsenyit a vulgáris és marxistának mutatókozó magyar irodalomtörténetírás, amely a „haladó” és a „maradi” kategóriáit, tehát a XX. század politikai fogalmait vitte be az irodalomtörténetírásba, Berzsenyit szinte kitagadta a magyar irodalomból. Vargha Balázs igazságszolgáltatásra vállalkozott: az életműből kibontva rajzolta meg pályaképét, s igazságot szolgáltatva, elhelyezi a magyar költészet nagy alkotói sorában. Hogy milyen a viszony Berzsenyire, azt Vargha Balázs mentegetőző előszavából könnyen kimutathatjuk. Ilyen sorokat olvashatunk itt: „Hogy Berzsenyi megátalkodott reakciós volt — ezt csak egyoldalú túlzással, gondolatainak torzításával lehetne bizonyítani. De ugyanilyen túlzásra, torzításra kellene vetemednie annak is, aki az ellenkező tételt állítaná fel...” Másutt a Berzsenyi-életmű ellentmondásait foglalja össze: „Aki belepillant a Berzsenyi-irodalomba, nem tudja,

mit higgyen el. Félbenmaradt műveltségű exdiák volt-e, vagy a felvilágosodás antikvitás-kultuszának tudós folytatója? Gyarló dalocskákkal kezdte-e a versírást, vagy tökéletes veretű ódákkal? A nyelvújítás híve volt-e, vagy vad ortológus? Segítő barátja volt-e Kazinczy vagy intrikus irigye? Lojális alattvaló volt-e, vagy a nemesek sérelmi politikáját támogatta? Barbár, reakciós nemesek sorába tartozik-e, vagy a bátor szellemű hazafiak közé?” A felvetett kérdések a maguk helyén vannak, de megdöbben a tudományban szokatlan hang, amely talán helyénvaló a jelen relációiban, de nincs helye egy elmúlt kor elemzésében. Vargha Balázs nem ezzel a szökínccsel él könyvében, hanem az ellentmondásos műből bontja ki Berzsenyi igaztalan érdekes emberi arcélét, költészetének jellegét, verselésének hagyománytalan, de mégis forradalmi, csak századunkban folytatott kezdeményeit.

A szövegkiadások terén meg kell említenünk Katona József összes műveinek kiadását (Bp., 1959., I-II. kötet), valamint a múlt századi magyar műfordításirodalom javát kötetbe gyűjtő antológiát (*Homer és Osszián*. I-II kötet Bp., 1957.). Katona műveinek kiadásával a drámaíró egész életműve végre megbízható szöveggé kerül az olvasó elé, s ha még nem is jutott el az irodalomtudomány e szövegek újraértékeléséig, az első és legfontosabb lépést már megtette ebben az irányban.

A műfordításirodalom áttekintése abba a határtalan érdeklődési kedvbe világít, amely a múlt század literatórait annyira jellemezte. A nagyon érdekes gyűjteményben felvonul az egész világirodalom: a legrégebb korok (ezek különösen) éppen úgy megszólalnak, mint a kortárs-irodalom, egy-egy kedveltebb vagy nevesebb darab több fordításának egymás mellé állítása pedig nemcsak a fordítások relatív voltát akarják bizonyítani, hanem a magyar műfordítás-irodalom gazdagságát s a költői nyelv, a műfordítás-technika fejlődését, a fordításhoz való viszony változatait is. Vargha Balázs, a gyűjtemény válogatója utószavában a jelenre tekintve is megállapítja: „Helyes-e hogy mostanában csak az eredetiséget bizonygatjuk minden költőnk művében, s valami korcs büszkeséggel hártjuk el a külföldi hatás lehetőségét, mint undok rágalmat? Irodalmunk virágzó korszakaiban mindig eleven

volt az érdeklődés az európai friss mozgalmak iránt. S ha egy időre megrekedt a beáramlás, fejlődésünk veszélyesen elakadt.”

IV.

Vörösmarty irodalmi jelentőségét, költői arcélét először barátja, Toldy Ferenc kísérelte megrajzolni. A neves magyar irodalomtörténész, a magyar irodalomtörténetírás atyja, ahogy nevezni szokták, elsősorban Vörösmarty epikáját tartotta nagynak, értékesnek. A klasszikus Vörösmarty-képet Gyulai Pál rajzolta meg, s ezzel Vörösmarty véglegesen bevonult abba a Pantheonba, amit az alakuló magyar irodalomtörténetírás a századvégén megalkott. Ez ellen a kép ellen már a Nyugat-nemzedék is lázadozott (Schöpflin Aladár, Babits Mihály), és felfedezte az öreg Vörösmarty kiteljesedő, az örületben fogant nagyszerű vízióit, 1945 után pedig, az első újraértékelési kísérletek idején az Országháza című versén vitázott a magyar irodalomtudomány. Az elmúlt tíz esztendő meghozta máig is a legterjedelmesebb és leg részletesebb Vörösmarty életraizot (Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp., 1957.), amelyben a szerző a teljes írói pályaképről beszél, és az előző korszakokkal szemben a teljes Vörösmartyt vállalja.

Tóth Dezső végigkíséri Vörösmartyt eszmei fejlődésén, ebbe ágyazza verseit, drámáit, felfedi azokat az ellentmondásokat, amelyekbe a kor, a polgárosodó feudalizmus kényszerítette nagy költőjét. A költő fiatalkorában is jellegzetes hasadást, kettősséget vesz észre a fiatal tudós: „Van azonban a Zalánknak egy másik világa is. A véres csaták sorát deli Hajna s a hadzavaró kacagányos Ete szerelmének rajza s a Hainába reménytelenül szerelmes délszaki tündér szomorú története szövi át. Saiátos szférája ez az eposznak — a szelíd érzelmek, bánat és idill, tündércsodák mesés világa, amelynek egész hangulata, légköre a legteljesebb személyes részvétéről vall. A szerelmi történet merő líra, ahol a költő minden szavát az elérhetetlen szépség és boldogság utáni vágy, a reménytelen szerelem fájdalmas nosztalgia, a szeretett leány szépségének, bájiának rajongó imádata hatja át... Ami a saiátos, hogy az eposznak ez a szférája hangulatilag másnemű, szerkezetileg is elkülönült a tulajdonképpeni haza-

fias főtörténettől, sőt az idill, a szerelem, a személyes líra világa már itt, a Zalán futásában is, mintha a harcok, a csaták tagadó ellenpólusa lenne... Magánélet és közélet ez ellentmondása, a polgári átalakulás útjára lépett nemes-ség belső, morális, ideológiai válságának volt egy elkerülhetetlen állomása." Ez a kettősség egészen a negyvenes évek derekáig uralkodik a költő művében, s csak a szabadságharc lázában s még inkább a szabadságharc bukása utáni esztendőkből szűnik meg: a költőt átjáró fájdalommal találkozott a magánember és a „hazafias” költő. Tóth Dezso ennek az útnak, fejlődésnek rajzát adva a magyar romantika Vörösmartyban testet öltött jellegzetességeit is kibontja. Művének a tanul-sága pedig az, hogy Vörösmarty élet-művének egésze talán a leghívebben fejezi ki a magyar reformkort, tükrözi kettősségét: a nemesi mente, díszmagyar alatt egy polgár szíve dobog.

Fejős Imre Vörösmartyról, testi habitusáról, szokásairól rajzol érdekes képet *Vörösmarty arca* című tanulmányában (Bp., 1956.). Azt kapjuk ebben a könyvben, amit az irodalomtörténészek rendszerint el szoktak felelni egy-egy írórt bemutatva: az embert hétköznapi mivoltában, apró szokásaiban, viselkedésében. Vörösmartyt megszoktuk fennkölt magasságban, már nem is emberinek látni, hanem csillogó retorikája felhőiben lebegni. Ilyen jellemzéseket olvashatunk ebben a könyvben: „Sok baj volt a kocsmái rossz borokkal, amelyek neki nagy főfájást okoztak. A *rossz bor* című verse egy ilyen másnapos hangulat szülötte. A „Körből” vagy vendéglőkből Megyery, Lendvay és Egressy szokták hazakísérni. Ilyenkor sokszor betértek az Iskola utca és Sebestyén tér sarkán álló kávéházba egy-egy biliárd játszámra. Gyakran felhívta őket Vörösmarty magához egy pohár saját gyártmányú pezsgőre, vagy magafőzte kávéra. Éjfélig, éjjelutánig vitatkozások, dal és szavalatok közt telt el az idő”.

A Magyar Tudományos Akadémia megkezdte Vörösmarty műveinek kritikai kiadását is. Eddig két kötet jelent meg, amelyek kisebb verseit tartalmazzák az 1830-as évek végéig. A versek szoros időrendben, filológiai apparátussal s a legmegbízhatóbb szövegükben jelennek meg, így minden további kutatás, a költő jobb megértésének alapjául is szolgálnak.

Örvendetesen megszaporodott a Petőfi-irodalom is. Horváth János és

Illyés Gyula immár klasszikus Petőfikönyvei, összefoglalásai után, úgy látszott, hogy Petőfiről már mindent elmondott a magyar irodalomtudomány. Az utóbbi évek kutatásai azonban megcáfolták ezt a hiedelmet. Részlettanulmányok sora hozza az újabb kutatások eredményeit, s nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy Petőfi életének és műveinek kutatásában mindent előlről kell kezdeni, az eddigi róla szóló könyvekben annyi a homály, félreértés, hiány, hogy azok pótolhatatlanul nem maradhatnak.

Dienes András emberi szenvedéllyel és lírai hévvel fogott Petőfi életének kutatásához. Petőfi-legendák gyűjtése vitte el nagy művének témájához: Petőfi halála körülményeinek tisztázásához. Gyűjtésének eredményeit A legendák Petőfije című könyvében adta közre (Dienes András: *A legendák Petőfije*. Bp., 1957.). A szerző így vall gyűjteményéről: „Biztosíthatom az olvasót, hogy amit most tart a kezében, nem tanulmány, sajnos, hanem széljegyzetek egy régóta kallódó útinapló margóján. Igaz, kétségtelenül azon az úton voltam valaha, hogy a szellemi néprajz egyik gyűjtője legyek, de valami eltérített. Éppen a Petőfi-legendák térítettek el.”

„Mert Csigapusztán Virág János az elpusztult falvaknál is érdekesítőbb mondát tudott arról a Petőfiről, aki a világosi kapituláció után szembeköpte Görgeyt. Mert a Vas megyei Órség községeiben régi katonadalainkat kerestem és Petőfi-legendákat találtam, a szibériai rabság, az olombánya-monda számtalan válfaját; mert Magyarcsanádon a nyomtalanul eltűnt Mária Terézia-kori marosi örvidék hagyományait próbáltam följegyezni, és az emigrációba került Petőfi mondáit hallottam. A Bódvavölgyében — a bodollói egykori Fáy-birtokon — Fáy Andrásról szállongó anekdoták érdekelték: nem találtam, de újra találkoztam Petőfi árnyával. Szatmárcsekén sem Kőlcseyről, hanem Petőfiről szóló emlékeztést jegyeztem fel...”. A könyvbe gyűjtött helyi mondák ma is élnek, s mindenütt, ahol Petőfi megfordult valamikor, s ő, tudjuk, nagyon sokfelé járt, az utódok emlékezetében kiszínesedett a hagyomány: a nép a maga emberi világába helyezte a költőt.

Nagy jelentőségű Dienes András másik vállalkozása, Petőfi utolsó két évéről szóló nagyszabású monográfiája, amelyben arra vállalkozik, hogy tisztázza és végérvényesen lezárja a Petőfi

halálának körülményeiről immár egy évszázada folyó vitát, mendemondát (*Petőfi a szabadságharcban*. Bp., 1958.). Tüzetesen bemutatja Petőfi két, már a halálba készülés esztendejét, számba veszi mindazt az esztendőket, amelyek körülvette a hivatalos Magyarország részéről, szépen megrajzolta Petőfi életét Bem környezetében, és ki-nyomozza halálának körülményeit. Levéltári kutatások, az egykorúak emlékezései nyomán szinte óráról órára kíséri Petőfit élete utolsó napján, a segesvári ütközetben, hogy végül is kimondja: Petőfi ezen a helyen halt meg. De íme Dienes vallomása: „... kutatóutunk célja nem a költő vélt sírhelyének azonnali feltárása, hanem Petőfi halála körülményeinek és halálhelyének tudományos eszközökkel való megállapítása és ezután a valószínű sírhely esetleges későbbi feltárására vonatkozó vélemény megszerkesztése...”

Dienes, a jelek szerint, a maga elé tűzött feladatot megvalósította: feltárta Petőfi halálának körülményeit, halálának helyét, ha Petőfi sírját, testi ereklyéit nem is tudja megmutatni. Monográfiájának utolsó oldalai már nem tudományos értekezést, hanem lírai kitörést tartalmaznak. Ha végigkísértük 473 oldal tudományos okfejtésén, érvek és ellenérvek, viták láncolatán, nem lepődünk meg ezen a hangon. Petőfi a legnagyobb s a legkedvesebb — ezt vallja Dienes, és amikor az utókor nevében vádolja az elmúlt korokat, hogy nem keresték Petőfit, mert nem kellett nekik, csak a Talpra magyar és negyvennyolc szólamai, és amikor torkában dobogó szívvel megáll a helyen, ahol valamikor Petőfi dzsídától átvért teste hevert, így ír: „Ez szent hely, a Lunka, a Küküllő és a héjiasfalvi országút között... Nagy táj, itt jött a vert sereg, a pikákkal és pánikkal szétvert Mátyás-huszárok, a gyalogosok, székelyek, szatmáriak, bihariak, csupa roncs század, csákó nélkül, szuronyos fegyverrel, vadászpuskákkal és pusztá kézzel... Míg bátran beszélünk erről a bukott harcról, szédelten nézünk fel a megvert arcába: így győznek a legyőzöttek.”

„És az ő arcába, ki túl a Lunkán, a kaptatón, a dombon, túl a buni úton hever az Ispánkút nedves fűvén, mögötte a forrás vize ugrik ki csillogva a favályúból, a vert sereg messze fut. Legendák nélkül, mondod, emberi közelségből akartuk látni ezt az arcot. Itt van, a halál révén is ide jutottunk,

közvetlen közelségbe; látod, hogy feszül a járomcsontokon a sárga bőr? — duzzadt szája csukott, nem villan ki a híres táltosfog. Gyere még közelebb: kisebb így ez az arc? Nem, tisztább. Így fekszik itt a két falu közepén, a temető közepén, amelyen végigvezettelek, de a sírját nem tudom megmutatni...”

Petőfivel foglalkozik Forgács László is (*Ünnep után*. Bp., 1960.). Elemzésének tárgya Petőfi Apostola és a márciusi ifjak világnézete, még közelebbről pedig a március 15-ét követő hónapok, amikor Petőfi, valamint barátai kimaradnak a maguk támasztotta forradalomból, a vezetők kezén pedig elszikkad a forradalom, és Petőfi is megbukik a követválasztáson. Petőfi érzelmi és világnézeti válságának elemzése ez az érdekes könyv.

Petőfivel kapcsolatban meg kell még említenünk Hatvany Lajos hatalmas gyűjteményét, az öt kötetes *Igy élt Petőfi* címűt, amely a legteljesebb gyűjteménye a Petőfivel foglalkozó emlékezőeseteknek, adatoknak. Valamint Fekete Sándor részlettanulmányát (*Petőfi, a segédyszerkesztő*. Bp., 1958.) és a költő prózájának legteljesebb kiadását (*Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Bp., 1960.).

Jelezhetjük csak a magyar nyelvtudomány hatalmas vállalkozását, a Pais Dezső szerkesztette tanulmánygyűjteményt s benne Gáldi László nagy tanulmányát, a *Vers és nyelv* címűt (*Nyelvünk a reformkorban*. Bp., 1955.), valamint Szilágyi Ferenc Csokonai költői szókincséről, T. Lovas Rózsa a Bánk-bán nyelvéről írott tanulmányait a szintén Pais Dezső szerkesztette *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből* című tanulmánygyűjteményében Bp., 1960.).

Mint ahogy megemlíthetjük csak azt az érdekes gyűjteményt is, amely egy jellegzetesen múlt századi műfajt, az életképeket idézi (*Életképek a reformkor irodalmából*. Bp., 1958.).

V.

Sötér István irodalomtörténetírói munkásságáról külön fejezetben kell beszélni. A regényírástól pártolt az irodalomtudományhoz, s az elmúlt tíz esztendőben könyvek és tanulmányok során emelkedett a legrokonszenvesebb magyar irodalomtudósok közé. A szép-író találkozása az irodalomtörténet szűkebb szakterületével fölöttébb gyü-

mölcsözőnek mutatkozott: övé az alkotó, az élet anyagával dolgozó író megjelenítő ereje, a regényírás közben szerzett tapasztalatai, s így irodalomtörténeti portrékat rajzolva a múlt idők papírra mentett gondolatai ismét teljes fényükben ragyognak, egy-egy író mögé távlatot és hátteret tud varázsolni, emberi teljességet tud felidézni.

Elemző kedvével a múlt század magyar irodalmát járja, érdeklődésének középpontjában korszakfordulók és írói pályafordulatok állnak. Olyan írók a hősei, akik korszakokon át alkotva, a változások gazdagságával, sokszor ellentmondó, ellentmondásos alakulásával próbára teszik az irodalomtörténetest. Nem az egyértelmű életművek érdeklik, hanem a bonyolultak; ott érzeli elemében magát, ahol szétfutó szálat kell eggybefognia, sokfelé kell tekintenie. Már első nagyobb lélegzetű irodalomtörténeti könyvében, a Jókai-monográfiában is ez tűnik fel, az Eötvös Józsefről írott könyve pedig (Bp., 1953.) a tárgyválasztáson túl az elemző kedven, a pályakép rajzában is megvilágított. Eötvös ellentmondásos egyéniség volt, életműve is ennek az ellentmondásnak a jegyében áll: radikálisabb volt legtöbb kortársánál, s konzervatívabb, mint amazok, amikor a cselekvés órája ütött. Ugyanez nyilvánult meg az 1860-as években is: ekkor miniszterként forradalmibb, haladóbb, mint kortársai. A magatartásnak ez a hullámválása, amely végső fokon egy egész emberi habitust, eszmei egyiséget jelent, érdekli és izgatja Sőtért. Irodalmi megnyilvánulása ennek a romantikusból realistává s realizmusból ismét romantikává alakuló felfogás, életérzés.

Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Sötér érdeklődésének előterében a romantika és a realizmus sajátos és eredetien a magyar irodalom jellegzettségének, egyéni zamatának érzett ötvözete áll. Azokat az írókat érzi szívéhez közel, akiknél a fenti sajátosságok találkoznak, akiknek életművében ezek a tendenciák küzdenek. Ezért tud annyi beleéléssel írni Arany Jánosról, Petőfiről, Vajdáról, Jókairól, Madáchról. Az írókat mindig keresztúton álltában figyeli, ebben a helyzetében ragadja meg, s a pályafordulás nagy pillanatait meglesve tekint előre és hátra, egybefogva az író egész pályáját, értékelve és jellemezve életművét.

Tanulmányait, amelyekről szó van *Romantika és realizmus* címmel gyűjtötte össze (Bp., 1956.). Bennük elsősor-

ban a századerek íróiról szól, de elmélyült, szempontokban és megállapításokban gazdag tanulmányt olvashatunk a magyar romantikáról is, amelyben elsőnek foglalja össze a reformkorban kicsúcsosodó, de az egész XIX., században megelmlhető, a magyar irodalom e századi jellegzettségének tűnő jegyeit. Szívéhez azonban Arany János áll legközelebb. Az órála írott nagy tanulmánya mintaszerű, különösen a balladák és az öreg Arany alkotásainak elemzése.

Madáchról szóló írása megnyugtatóan zárja le azt a vitát, amely a magyar irodalompolitikusok és irodalomtörténészek között folyt Madách ellentmondásos műve, *Az ember tragédiája* értékelésének kapcsán. A nagy lélegzetvételű tanulmány Madách életművének egészéből, a lírai versek elemzéséből bontja ki a tragédia eszmevilágát, s nem magánosan álló csúcsnak, Madách egyetlen felitalálátának, hanem az egész madáchi életműből szervesen kinövő alkotásnak mutatja be.

A pályafordulat jegyében áll két Petőfi-tanulmánya (*Petőfi a „János vitéz” előtt* és a *Petőfi a „Felhők” után* című), a Vajda Jánosról szóló elemzése s a két Jókai-tanulmány is (*Jókai útja*, valamint a *Jókai pályafordulata. A Rab Rády* című), s ide sorozhatjuk a Mikszáthról írottat is (*Mikszáth Kálmán és a „Beszterce ostroma”*). Ebben a beszámolóinkban, sajnos, nem foglalkozhatunk részletesebben azzal a gondolatgazdagsággal, amit Sötér tanulmányai oly szépen példáznak, de bátran felhívhatjuk az irodalom barátainak figyelmét Sötér könyveire: belőlük a múlt század magyar irodalmának izgalmasan érdekes képe bontakozik ki.

VI.

A XIX. század második felének irodalmával két összefoglaló jellegű könyv foglalkozik. Rónay György az újabb magyar irodalom életrajzát (1849-1899) akarja megírni *Petőfi és Ady között* című könyvében (Bp., 1958.) Mind feladatvállalása, mind eredményei igen értékesek. Maga így foglalja össze ezt a kettőt: „... amit írok, nem „irodalmotörténet”, hanem más is, kevesebb is annál: valamiféle „életrajza” az irodalomnak. Hogyan csuszamlik lassan költészetünk Ady felé, hogyan készül Ady az időben, hogyan alakulnak ki a megváltozott társadalmi viszonyok kö-

zött, bátortalanul, embrionálisan olyan érzelmi és ihlettipusok, amelyeket majd Ady fog a maga szuverén költőegéniségével betölteni, hogyan kezdenek ebben az eléggé száraz, jellegtelen földben kiütközni a későbbi Ady-stílus első csirái — mert a szürke fölszín alatt a lélek, az élmény, az ihlet mélyén már olyan új erők, tartalmak mozognak, amelyek újszerű kifejezéseket igényelnek... — ezt szerettem volna valahogyan kitapintani és érzeltetni.”

Bárhol nyissuk is fel ennek a pasztell színekkel dolgozó, művészi stílussal ábrázoló írónak a könyvét, nemcsak az újszerűen meglátott jelenségekbe ütközünk, hanem megszínesedik az a kor is, amelyet a köztudat terméketlennek, üresnek, alkotók temetőjének, válságok évtizedeinek nevez. Igaz, a magyar történelem talán legnyomorúságosabb időszaka volt ez, s a szellem sem ragyogott azzal a fényvel, amely az előző kort, Petőfiék esztendeit jellemzi. De ebben a korban készült az új magyar irodalom, amely majd Advékban nyilatkozva új és fényes korszakát teremti meg a magyar irodalomnak.

Komlós Aladár, akinek érdeklődési területe mindinkább a századvégre összpontosul, a magyar költészet fejlődését vizsgálta a *Magyar költészet Petőfiktől Adyig* című könyvében (Bp., 1959.) Komlós könyvéről is elmondhatjuk azt, amit Rónay művével kapcsolatban már elmondtunk: anyagában nem sejtett gazdagságot tár fel. E korból néhány név ment át csupán a köztudatba: Aranyé, Vajdáié, Reviczkyé, Komjáthy Jenőé. Komlós Aladár, ha nem is fedez fel az említettekkel egyenrangú tehetségeket, de a kor átlagköltészetét vizsgálva, számbavéve és elemelve az irodalom érdemes munkásait, a Petőfi és Ady közötti hullámvölgyet mutatja meg, s így mintegy áthidalja azt az űrt, amit joggal éreztünk e kor kapcsán. Könyvének külön érdekessége az a fejezet, amelyben a századvégen jelentkező szocialista költőket veszi számba. Palágyi Lajos, Csizmadia Sándor, Farkas Antal neve jelzik ezt az irányzatot s így előkészítőjévé, hagyományává válnak a századunkban kibontakozó proletárirodalomnak. S elégtétel is ez a könyv, mert nemcsak azt mutatja meg, hogy léteztek olyan törekvések, amelyek el akartak szakadni Petőfi és Arany nyelvi, érzésszerű, stilisztikai hagyományaitól, általánosan az ún. nép-

nemzeti iskolától, hanem azt is, hogy ebben az erjedésben tulajdonképpen Adyék világa készült: a modern magyar líra.

Komlós a századvég irodalmát vizsgálva monográfiát írt Vajda Jánosról és Reviczky Gyuláról is (*Vajda János*, Bp., 1956. és *Reviczky Gyula*, Bp., 1955.). Vajdáról írott könyve készült nagyobb igénnyel, a költő eddig figyelembe nem vett írásainak tömegét tárva fel, új vonással gazdagította Vajda, a politikus arcképét s egyéniségének ellentmondásait, költészetének korokat váltó jellegét is szépen megrajzolja. Ilyen jellemzést olvashatunk róla: „Pedig Vajda lelke lángja, ha a költő nem is engedi egészen kicsapódni, egy-egy részen minduntalan kivillan. Egykori helyzetét, presztizsét, hatását nem kis részben az a szenvedélyes elégtelenség magyarázza, mely magatartásából kisugárzott. Mervolt a képessége ahhoz is, hogy költőileg kifejezze azt. Ha az ebből okvetlenül származó újabb összeütközést Vajda már nem kockáztathatta is. Költészetében egy földalatti dühörvést hallani állandóan, mintha egy tűzhánvó akarna ott kitörni. Élete, magatartása, a mítosz, amellyé formálódott, irodalmi, társadalmi erő volt. Fenyegetés a hanyatlónak, bátorítás a növekvőnek”. Reviczkyről, hogy jellemezzük Komlós Reviczky-felfogását és módszerét is, idézzük zárószóit: „Igaz, nem tartozik legelsőrangú költőink sorába. Ehhez hiányzik belőle a látás átvilágító fénye, az érzés ereje, a kézfelet szárnyalása; világnézeti korlátai éppúgy csökkentik iránta érzett szeretetünk hevét, mint — amiről nem tehet — az, hogy magatartását egykori utánzóik kissé megunttá koptatták. De némely értéke benne él irodalmunkban: az iskolás szabályoknál mélyebbre ható, az író egyéniségét mérlegelő kritikája, regényeinek nemes, realista emberábrázolása és verseinek lágy muzsikája egyaránt. Irodalmunknak, ha előre akart jutni, idővel el kellett válnia tőle. De egy fontos szakaszon ő mutatta előre az utat”.

A Mikszáth-kutatás legjelentősebb eredménye Király István Mikszáth-monográfiája (1952.), amely a nemrégiben lezajlott jubileumi ünnepségek kapcsán második kiadásban is megjelent (Király István: *Mikszáth Kálman*, Bp., 1960.). Mikszáth írói munkásságának ellentmondásossága, emberi és írói magatartásának kettőssé-

ge, betetőző, összefoglaló jellege, de társadalombírálatának újdonsága, mérészsége, a XX. századra mutató, Móricz nagy körképeit elősegítő jellege joggal vonzza a kutatókat. Király István szándékát nem tudta teljes egészében megvalósítani, amit a mű első megjelenésének a dátuma kellően magyaráz is (1952.). Úgy írt Mikszáthról, hogy a szocialista realizmuson nyugtatta mindig fél szemét, mintha Mikszáth sokszor csak ürügy volna, hogy az ezerkilencszázötvenes évek első éveinek irodalmi „határ-pöreiről” szót ejthessen. Védi Mikszáth népiességét, magatartása és írói eredményei kapcsán pedig mintha a jól ismert Balzac-képhez igazítaná könyve hőségét jellemzését. Ahol Mikszáthról szól, ahol a tudós és az elemző kedv ébred fel benne, ott a lapok megszínesednek, és nemcsak Mikszáth műveinek mélyben húzó jellegzetességei villanak fel, de már-már a szépirodalmat kísértő eleven stílusa is megmutatkozik a Király művelte elemző prózában.

Mikszáth fiatal korával Rejtő István foglalkozik az *Irodalomtörténeti Füzetek* 26. számában *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* cím alatt. A Mikszáth-évforduló igen érdekes könyve volt az író irodalommal foglalkozó írásainak gyűjteménye is (Mikszáth Kálmán: *Ars poetica*. Bp. 1960. Illés Béla válogatásában és előszavával). A nagy író személyes vallomásaiból a legérdekesebb Mikszáth-könyvek egyike kerekedett. Ebből tudjuk meg, hogy Mikszáth több akart lenni, mint a Jókai vágta csapás betetőzése és az

anekdotázó stílus és ábrázolási mód nagymestere. Egyik kései írásában olvashatjuk ezt a rezignált, de nagyon leleplező vallomását: „Még egyetlen regény rázott meg. „Raszkolnyikov” Dosztojevszkijtől. De azt már későn olvastam. Öreg fa voltam már akkor, aki már nem nőhet másképp.

Tény azonban annyi, ha pályámon végigtekintek, hogy érzem, egészen másféle író lettem volna, ha olvasmányaim történetesen más sorrendben következtek volna”. Mert Mikszáth olvasmányai, a maga vallomása szerint, így következtek: Jókai (*Törökvilág Magyarországon*), Dickens (*Copperfield Dávid*) és Macaulay.

S végezetül szóljunk egy gyűjteményről, amely mintegy példatára Rónay György és Komlós említett könyveinek. Ez pedig a századvég költőit bemutató antológia (*Századvégi költők*. I-II. kötet. Bp., 1959.) A századvég a költők temetője volt, s most a válogatók feltámasztottak egy sor költőt, akiknek néhány verse megérdemli, hogy ne feledjük el. 37 költő mintegy 400 verse szerepel ebben a gyűjteményben, s itt-ott feltűnik egy-egy hang, egy-egy szín, amely majd a modern magyar líra alaphangja, alapszíne lesz, s nem egy e gyűjteményben szereplő vers üt meg „modern” hangokat: felfedezhetjük bennük Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, sőt a második és harmadik Nyugat-nemzedék (pl. egy Wöeres Sándor) hangját, telitalátatát is. Ezeket idézni hozszadalmas volna, bár nem éréktelen is.

